

Рецензії

**РЕЦЕНЗІЯ
НА ТРЬОХТОМНУ МОНОГРАФІЮ
«ІСТОРІЯ РЕЛІГІЙ» Олега Шепетьяка
(Жовква: Місіонер, 2019-2020)**

REVIEW
TO THE THREE-VOLUME MONOGRAPH "HISTORY OF RELIGIONS"
by Oleg Shepetyak
(Zhovkva: Misioner, 2019-2020)

Нарешті в Україні з'явилося унікальне багатотомне авторське дослідження з історії релігій світу. За такий масштабний і трудомісткий проект тривалий час ніхто не наважувався взятися. Роками ми користалися російськомовними виданнями або російськими перекладами іноземних авторів, які намагалися охопити всю безмежну палітру релігійного життя. І ось тепер українці зможуть читати про всесвітню історію релігій рідною мовою. Ми отримали широкомасштабну панораму духовної історії людства, яка розгортається у багатоманітності релігій як світоглядного, культурного, філософського, морально-етичного і теологічного феномену. Йдеться про трьохтомник професора Олега Шепетьяка «Історія релігій».

Кажуть, що без історії важко зрозуміти сучасний стан, а тим більше спрогнозувати релігійний розвиток світу у майбутньому. Саме тому так важливо подати ту історію без викривлень, ідеологічних нашарувань, явних політич-

них акцентів. Правдива історія виявляє спільне і різноманітне у релігіях різних епох і народів. Вона допомагає у пошуках істини, утвердженні ідентичності духовних цінностей. Монографія розкриває ставлення людини до надприродного, трансцендентного, і водночас усвідомлення ролі релігії як іманентного чинника, який облагороджує людину як особистість.

Історія релігій дуже багатогранна. Вона охоплює весь світ і людство від початку існування на землі. Впродовж віків разом із розвитком людини та її світосприйняттям розвивалось її вірування у потойбічне життя. Людина перебуває у постійному пошуку себе та свого місця на землі і релігія виступає важливим маяком у цьому процесі. Поглиблюючись в дослідження феномену історії релігії ми поринаємо в світ різноманітних вірувань, міфів, обрядів, філософії, конфесій, наукових шкіл та парадигм. Кожна епоха розвитку людства породжувала нові віяння у сфері релігії. І це цілком справедливо та логічно, адже розвиток не стоїть на місці. І те, що в ХІХ столітті християнин, буддист, юдей та африканський шаман зустрічалися вкрай рідко, а взаємовпливи різних релігійних культур були настільки мізерними, що їх не було сенсу враховувати при вивченні суспільства і прогнозуванні майбутнього. Сьогодні ж, вулиці європейських міст рясніють представниками релігійних культур Далекого Сходу, а в країнах Далекого Сходу лунає проповідь християнства. Іслам більше не є релігією далеких арабів, а має своїх послідовників в усіх великих містах євроатлантичного культурного ареалу.

Отримуючи знання про різні релігії у різних історичних формах їх виникнення, становлення, розвитку, а також і богословського виявлення, читач зможе побачити в них вираження потягу людини до адекватного пізнання

сутності Всесвіту і місця людини в ньому, спробу людини зрозуміти саму себе і знайти смисл свого життя в умовах постійних суспільних і життєвих трансформацій.

Автор усвідомлює всю складність духовного розвитку, зазначаючи, що в минулому, як і в наш час, релігія часто використовувалася як чинник розпалювання конфесійного фанатизму і екстремізму, міжнаціональної ворожнечі, застосування політичного клерикалізму і релігійного тероризму.

Знайомлячись з першим томом, який охоплює історію неавраамістичних релігій, із здивуванням фіксуєш багатство духовних традицій, різноманіття релігійних культур Австралії, Африки, Америки, Європи, Індії, Китаю, Японії. Сьогодні ці відомості особливо важливі, оскільки в глобалізованому світі швидкими темпами відбувається змішування народів, мов та їхніх культур, порозуміння яких є нагальною необхідністю. Мир і діалог мають стати метою і засобом спілкування людей різних етнічних і релігійних ідентичностей.

Логічним продовженням релігійної історії є Другий том – 608 сторінок захоплюючих подорожей різними країнами, культурами, віруваннями, які свідчать про складний процес появи і розвитку віри в Бога. Цю розповідь однаково цікаво читати і тим, хто тільки починає своє знайомство із історією релігій, і тим, хто щось вже знає або спеціально вивчав певні теми. А їх тут, в Другому томі, який присвячений різним релігійним традиціям, багато: від релігій народів Месопотамії і Передньої Азії та Єгипту, від зороастризму і юдаїзму до релігій Греції і Риму, розділи про які збагачені розглядом релігійних філософій відповідного періоду. Серед запропонованих параграфів є матеріал, який більш-менш відомий в класичному курсі історії релігії, але

є такі, які потребували спеціальних досліджень, наприклад релігія етрусків чи елліністичні релігії Близького Сходу й гностичні системи і секти. Том завершується чотирма розділами, присвяченими ісламській релігії, її історії, віровченню і святиням, напрямам і новим рухам, мусульманській філософії і богослов'ю. А тепер докладніше.

Другий том – дуже неоднорідний за змістом: сотні народів, тисячі традицій, мільйони богів і напівбогів, різнобарвні культури і ритуали, живі і вже зниклі прихильники давніх історичних релігій, міфи і священні писання, тобто все те, що свідчить про багатогранність людського духу, його постійну роботу в пошуках істини, спасіння, справедливості. Знайомлячись з давніми і територіально далекими релігійними культурами аккадців чи шумерів, хеттів чи фінікійців, халдеїв чи єгиптян (с.9-102), український читач має можливість усвідомити себе належними до всього людства, оскільки знайде багато спільних рис у традиціях вшанувань Бога.

З якимось праісторичним трепетом читаються сторінки, присвячені давнім арійським віруванням, одними із спадкоємців яких стали зороастрійці. Там проглядаються обриси тієї релігійності, яку мали арійці – наші давні предки ще до розділення на індо-аріїв і персів (104-131).

Почуття причетності до світової історії не покидає при знайомстві із такою релігією, як юдаїзм. Надзвичайно пізнаваними є біблійні історії, імена пророків, історичних діячів, які згадуються у розділі. Як частина української історії прочитуються сторінки, присвячені хасидизму та його засновникам – Баал Шем Тов, Дов-Бер, Шнеур Залман та ін. (193-197).

Наступний розділ 5 – Релігії стародавньої Греції з перших сторінок занурюють нас в дитячі роки, в спогади

про міфічних богів, історичних царів, в життя античного світу, грецьких полісів (Афіни і Спарта), в перебіг Греко-перської війни тощо. Читач попадає в колиску європейської цивілізації. Автор допомагає нам розібратися в хитросплетіннях сімейних відносин Олімпійських богів, відчутти містику давніх містерій і вакханалій. Розділ 6 дає цікаву інформацію для філософів, яким пропонується поглянути на класичну грецьку філософію із несподіваного боку. Автор пропонує з'ясувати основні методологічні засади, «завданням яких є знищення ідеологічно обумовленої аури, крізь яку не видно й самих філософів» (с.243). Одним із важливих висновків є твердження про те, що філософи Стародавньої Греції були передовсім богословами, і жоден із них не був атеїстом (с.244). Ціллю філософії було не пізнання світу, а духовне удосконалення і очищення душі (с.245). Доктор О.Шепетяк докладно досліджує Мілетську школу і окремо спадщину Геракліта, піфагорійців, елейську школу і софістів, Емпедокла, Анаксагора, Сократа та його оточення, Платона та Арістотеля, виходячи власне за рамки релігії. Але з огляду на особливий інтерес автора до філософії, яку він бачить виключно як релігійну, ці розділи органічно включені в його концепцію історії релігії.

Не менш концептуальним є розділ про релігійну філософію елінізму, в рамках якої детально аналізуються філософські системи кініків і стоїків, епікурейців і скептиків, платонізму і неоплатонізму. З ідейної спадщини елінізму народилися еліністичні релігії Близького Сходу і гностицизм. Завдяки такій історичній фігурі, як Олександр Македонський, та створенню світової імперії, з'явився «нечуваний досі феномен – глобалізація». Масштабна міграція призвела до необхідності пояснення нових реалій і виявлення власної ідентичності, відповіді на питання що таке і

де істина? (с.422). Одним з варіантів відповіді був синкретизм, тобто переконання, що в кожній релігії й культурі істина присутня частково. Релігійним результатом цього синкретизму стали єгипетські елліністичні релігії (культу Серапіса, культ Ізиди, культ Гермеса) та перські елліністичні релігії (маніхейство, мітраїзм).

Хочете розібратися в гностичних системах і сектах? в їх творцях та ідеологах? вам до розділу 9.4 (441-453), 9.6 (458-465). Тут і знайомі з історії богомили, і стригольники, і хлисти, і скопці, і катари... І здивуйтеся – одна давня гностична система жива і досі: це мандеї (с.454-458).

Дещо порушує звичну хронологію і структуру релігійного розвитку людства запропонований до Другого тому розгляд ісламу, який тут представлений аж 4-ма розділами. Історія ісламу (розд.10) подається як складний процес творення нової релігії, яка базувалась на віруваннях автохтонного населення Аравії. Появу арабів автор пояснює біблійними оповідями про Ібрагіма (Авраама) та його сина Ізмаїла, підкреслюючи їхній строгий монотеїзм вірою в Аллага. Особлива роль в історії ісламу належить пророку Мугаммеду, який поклав початок ісламу в 610 році (с.474) через об'явлення його останнім пророком. Автор подає коротку історію постання мусульманської умми, її халіфів (кервників), що правили в Халіфаті. З 7 ст. почалося активне завоювання нових земель і поширення ісламу. Але влада халіфів часто виявлялася нестійкою. Найдовше проіснувала Османська імперія – від 1299 до 1924, коли на території Туреччини був ліквідований халіфат.

Українського читача точно зацікавить розділ 10.4 Іслам в Україні, в якому почитаємо про Казанське, Астраханське і Кримське ханства, чії долі схожі через завоювання їхніх територій і культур Російською імперією (1552 і

1783). Тут же подана інформація про мусульманські духовні об'єднання України (с.495-497).

Характеризуючи сучасний іслам, автор загалом дає позитивні оцінки цій релігії, яка «забезпечує стабільний розвиток ісламу на майбутнє» (с.498). «Традиції роблять мусульман культурно сильнішими за представників західного світу», – вважає доктор Шепетяк. Виділяючи основні ідейно-політичні позиції в ісламі – модернізм і фундаменталізм, вчений вважає, що фундаменталізм є допустимим і навіть корисним для формування ідеологічної рівноваги, якщо триває на рівні громадського обговорення. Але серед мусульман є такі організації, які недопустимими заходами прагнуть зберегти мусульманську ідентичність (с.499-500). Геополітичне значення мають рухи за відновлення Халіфату, об'єднання мусульман всього світу (пан-ісламізм) та арабів (панарабізм) – політичні доктрини теократичної держави.

Існуючі в сучасній світській свідомості стереотипи щодо ісламу автор вдало знімає детальним викладом мусульманського віровчення, яке уміщає в шість догм ісламу. Таухід, малаїка, набі, писання, кіямат, кадар і када вводять нас в релігійний світ віри мусульманина. За стовпами ісламу (ритуальні практики) можна ідентифікувати справжнього мусульманина: шагада (свідоцтво віри), намаз (молитва), зак'ят (обовязкова милостиня), ураза (піст), гадж (паломництво) і додатково джигад (священна війна). Правові аспекти життєдіяльності мусульманина регулюються нормами шаріату (мусульманське право). В розділі знайдете інформацію про свята в ісламі, про мечеті, про індивідуальні обряди.

Відомо, що іслам має два основних напрямки або конфесії і мазгаби: сунітські і шийтські, про що йдеться у

відповідних розділах 12.1 і 12.2. Суфіям присвячений окремий параграф 12.3, який автор відносить до містичного напрямку в ісламі (с.557-563).

Про новітні рухи в ісламі, в т.ч. і про багаї, можна почитати в розділі 12.5

Іслам має свою розвинуту філософію і богослов'я, які сформували «поле багатогранного дискурсу» (с.578). Про особливості кожної з них, зокрема і про ваггабізм, коротко можна прочитати на останніх сторінках Другого тому.

Неодноразово гортаючи сторінки Другого тому, думалося про те, що в томі явно не вистачає ілюстративного матеріалу, тим більше, що, на відміну від ранніх релігій (про що йдеться в Першому томі), які майже не зберегли якісь артефакти, історія народів Близького Сходу, Греції і Риму чи Єгипту завдяки археології рясніє різноманітними пам'ятками монументальної архітектури, скульптури, живопису тощо. Саме ці експонати наповнюють історичні музеї по всьому світу, що детально описано в багаточисельних каталогах. Добрим путівником в мандрах священними сторінками різних релігій мали б стати і географічні карти, щоб зорієнтувати сучасного читача в кордонах історичного Шумеру та Аккаду, Фінікії та Ура, Палестини та Єгипту, імперії Олександра Македонського, Афін та Спарти, Аравії та Османської імперії.

Але знайомство із релігіями світу на цьому не завершено. Третій том присвячений християнству. Саме цей том є найбільший за обсягом і найочікуваніший науковим співтовариством. Бо ми, українці, вважаємо, що про християнство знаємо майже все. А от виявилось, навіть із запропонованої структури тому, що наші знання є обмеженими, неповними, навіть подеколи неструктурованими. Але завдяки О.Шепетьку християнство постає як досконале вчення, як

історична релігія, як особлива культура, як різноманітна інституалізація, як неймовірне ідейне багатство і духовне надбання всього людства.

В своєму розумінні християнства автор виходить із його ядра християнства – із постаті Ісуса Христа і провадить нас історичними стежками перших християн, які перебували ва межах Римської імперії та за її межами, розповідає про християнізацію різних народів, завершуючи прийняттям християнства слов'янських народів зокрема русичами (С.68-76). Для автора очевидно, що «поява християнства в Київській Русі пов'язана з постаттю апостола Андрія». Але крім проповіді апостола, успіх християнства тут забезпечувався громадами у грецьких колоніях на Півдні України, контактами русичів із іншими християнськими народами, солунськими братами, місцевими правителями – княгинею Ольгою і князем Володимиром.

Перед нами розкривається широка панорама загально християнської історії, яка пов'язана із Католицькою церквою, з її історією в різні епохи – від середньовіччя (до великої схизми) і до ХХІ ст.. Читачі знайдуть тут опис хрестових походів, інформацію про чернецтво і лицарство, про місії церкви та її єрархію (розд.2-3).

Вселенське православ'я представлено розділом «Церкви Візантійської традиції» (С.188-271), де йдеться про церкви, які представлені в диптиху Константинопольського патріархату, в т.ч. і Православна Церква в Україні (с.264-265). Включення інформації про Томос і ПЦУ до тексту цього тому свідчить про обізнаність автора процесами, які відбуваються у релігійному житті світу та України.

Особливо цікавими є розділи про Східні неортодоксальні (С.274-313) та Східні католицькі (С.315-383) церкви, про які ми мало знаємо, але які демонструють культурну і

богословську, церковну і ритуальну багатоманітність християнства. Автор щедро ділиться інформацією про церкви Східної Європи, серед яких Білоруська, Російська церкви, мукачівська греко-католицька єпархія, Словацька, Угорська та Русинська греко-католицькі церкви.

Третій том утримує авторський погляд на Біблію і патристику, на схоластику, богослов'я XVI-XXI ст.

Чимало місця О.Шепетяк приділяє Реформації, шукаючи відповіді на питання: що таке протестантизм, його історичні та ідейні витoki. Лютеранство, кальвінізм, англіканство і пізні протестанти стають зоною особливою уваги професора. Завершується такий панорамний огляд християнства неохристиянськими релігійними рухами, обмежуючись Свідками Єгови, мормонами та Церквою об'єднання, хоча християнство продовжує розвиватися і в XXI, прогнози щодо чого автор ніяких не робить.

Кожний розділ утримує список літератури, як іноземних, так і вітчизняних джерел, що дає уяву про величезну інтелектуальну працю О.Шепетяка.

Ініціатива і наполегливість професора кафедри філософії Київського університету імені Бориса Грінченка О.М. Шепетяка викликає повагу і підтримку, оскільки він не тільки здійснив вагомий внесок в розвиток сучасного релігієзнавства, ввівши нові джерела і нові імена, але й створив свого роду енциклопедію релігій, історія яких розглянута зі всіх ракурсів. На сторінках трьохтомника читач знайде вичерпну відповідь як про вірування аборигенів, первісних релігійних культур, юдаїзму, зороастризму, історію та сучасність християнства, ісламу, індуїзму, буддизму, так і сучасних новітніх рухів. Тому це видання є надзвичайно інформативно-довідковим для студентів, аспірантів, докторантів філософських, історичних та етнографічних

спеціальностей, для журналістів, державних і громадських діячів.

До реалізації такої амбітної мети, як видання багатотомної історії релігій, крім автора доктора філософії Олега Шепетьяка та наукового редактора видання проф. П.Яроцького, долучилося багато людей як в Україні, так і за її межами, які активно, в різний спосіб підтримували проєкт на всіх етапах. Саме вони зробили можливою появу цієї епохальної для української науки та освіти трьохтомної «Історії релігій».

Текст, незважаючи на його науковість, читається легко, збагачуючи нашу мову науковими термінами, які покликані довести спроможність українців понятійно-категоріально осмислювати явища духовного життя. Прочитати книгу зможуть всі, кому цікава духовна історія людства, яка природно вплетена в загально цивілізаційний поступ все-світньої культури.

Людмила Филипович
доктор філософських наук
професор
провідний науковий співробітник
Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ